

Ἀστική δημοκρατία ἢ σταλινισμός; Ὁχι: δημοκρατία τῶν μαζῶν

Τοῦ Pietro Ingrao

Τό δοκίμιο τοῦ Νορμπέρτο Μπόμπιο μᾶς καλεῖ νά διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις γύρω ἀπό ἕνα πρόβλημα δύσκολο. Ἀκριδῶς ἐπειδή πιστεύω στήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς διατύπωσης, θάθελα νά προφυλάξω τόν ἑαυτό μου ἀπό ἕναν κίνδυνο. Διευκρινίζω: σήμερα ὅλοι μας ἔχουμε σαφῆ ἀντίληψη τῆς μεγάλης πολιτικῆς σημασίας πού ἔχει τό πρόβλημα τῆς σύνδεσης τῆς δημοκρατίας μέ τό σοσιαλισμό καί τῶν ζημιῶν πού προκάλεσε ἡ κατάργηση τῆς δημοκρατίας στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς βούλησης. Ὁ Μπόμπιο προσανατολίζει τό δοκίμιό του στήν

περιγραφή ἑνός συνόλου «κανόνων», πού κατά τήν ἀντίληψη τοῦ συνιστοῦν τήν «ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία». Θάταν ἀπλό καί φυσικό νά συμπεράνουμε: σύμφωνοι, γιά νά δοῦμε λοιπόν γιατί δέν τηρήθηκαν αὐτοί οἱ κανόνες καί πῶς ἐμεῖς μπορούμε νά τοὺς ἐφαρμόσουμε. Ἐ λοιπόν ἐγώ πιστεύω διτ παίρνοντας αὐτό τό δρόμο δέν κάνουμε οὔτε ἕνα βῆμα μπροστά καί, πιθανότατα, δέν κατορθώνουμε νά δοῦμε οὔτε τίς δυσκολίες. Ἐξάλλου διαδίδω μιάν ἀντίφαση, ἢ τουλάχιστον μιάν ὑπαναχώρηση στά ἴδια τά συμπεράσματα τοῦ Μπόμπιο· τί λέει οὐσιαστικά; Οἱ διαδικασίες τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας εἶναι τό καλύτερο πού ὑπάρχει στήν ἀγορά, ἄρα σημασία ἔχει νά ἐμμένουμε σ' αὐτές σταθερά ὅσο κι ἂν εἶναι ἀτελεῖς. Πάει καλά. Ὅμως τό θέμα πού πρότεινε εἶναι ἡ δέν εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στή δημοκρατία καί τό σοσιαλισμό; Τοποθετώντας καί ἐξετάζοντας ξεκομμένες τίς διαδικασίες τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, δέν ἠπομακρυνόμαστε ἀπό τό πραγματικό πρόβλημα;

Ἄς δοῦμε: ὁ Μπόμπιο περιγράφει πεντακάθαρα τοὺς κανόνες πού, κατά τή γνώμη του, ἐμπεριέχουν τό «κυρίαρχο» στοι-

χειό (τόν θεμελιακό χαρακτήρα) της πολιτικής δημοκρατίας: καθολική ψηφοφορία, έλευθερία και ίσοιμία ψήφου, έλευθερία ανταγωνισμού ανάμεσα σε οργανωμένες πολιτικές ομάδες και δυνατότητα έπιλογής ανάμεσα σε ύπαρκτες έναλλακτικές λύσεις. Σεβασμός της άρχής της αριθμητικής πλειοψηφίας αλλά χωρίς κανένα περιορισμό τών δικαιωμάτων της μειοψηφίας: και πρώτ' άπ' όλα έγγύηση της δυνατότητάς της νά γίνει -μέ ίσους όρους- πλειοψηφία. 'Ο Μπόμπιο εύκολα μπορεί νά φανταστεί τό πρώτο έρώτημα πού αυθόρμητα έρχεται στό χείλια: είναι τάχα αλήθεια ότι ανάμεσα στό άφεντικό της Φιάτ και στόν εργάτη της Φιάτ ύπάρχει πραγματική ίσοιμία ψήφου: κι έπιλογής τών έναλλακτικών λύσεων: κι έπεξεργασίας έναλλακτικών λύσεων: και της δυνατότητας νά γίνει άπό μειοψηφία πλειοψηφία; Γιά νά έξισώσει άφεντικά και εργάτες ό Μπόμπιο, άναγκάστηκε νά τούς άπομονώσει άπό τήν τοποθέτησή τους μέσα στους παραγωγικούς μηχανισμούς. 'Αναγκάστηκε νά τούς δεί μέσα στόν *άφηρημένο* τους όλο τών πολιτών. 'Επί πλέον ό Μπόμπιο ύποστηρίζει ότι οι δημοκρατικοί κανόνες έπιτρέπουν «τήν πιό πλατειά και πιό σύγουρη συμμετοχή της πλειοψηφίας τών πολιτών, τόσο άμεσα όσο κι έμμεσα, στις πολιτικές αποφάσεις, δηλαδή στις αποφάσεις πού ενδιαφέρουν όλόκληρη τήν κοινότητα». Ποιές είναι όμως οι αποφάσεις πού ενδιαφέρουν όλόκληρη τήν κοινότητα; Στο τέλος του δοκιμίου ό Μπόμπιο παρατηρεί ότι οι μεγάλες οικονομικές αποφάσεις στή χώρα μας έχουν άφαιρεθεί άπό τ' αντιπροσωπευτικά όργανα κι ότι «παίρνονται άπό μάν έξουσία εν μέρει ιδιωτική και, σήμερα λιά, εν μέρει έξωθενική». Μιλά γιά «όρια πραγματικά και άξεπεράστα μέσα σε μάν άγρια καπιταλιστική κοινωνία» και συμπεραίνει ότι στήν καπιταλιστική κοινωνία επιβιώνει μιά «κυριαρχία άκρωτηριασμένη». Μοιάζει εύκολο, όλοφάνερο, γιά έναν κομμουνιστή τό νά συμφωνήσει. 'Αλλά πρέπει νά συμφωνήσουμε; 'Ας προσπαθήσουμε νά τό σκεφτούμε.

Τί είναι στήν πραγματικότητα αυτή ή «ιδιωτική έξουσία», αυτή ή περιοχή «όπου ώριμάζουν οι μεγάλες αποφάσεις γιά τήν οικονομική ανάπτυξη»; Είναι μονάχα κι άπλά ένας οποιοσδήποτε τομέας της κοινωνίας αποκλεισμένος άπό τήν λαϊκή κυριαρχία; 'Η μήπως είναι μιά έξουσία πού βρίσκεται στό κέντρο όλόκληρου του παραγωγικού μηχανισμού και καθορίζει τίς δομές του; Γιατί, αν πρόκειται γιά τό δεύτερο, τότε αντιμετώπιζουμε έναν περιορισμό, όχι *έξωτερικό* αλλά *έσωτερικό*, πού διαπερνά όλόκληρο τό σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κι άνατρέπει τόν χαρακτήρα και τό εύρος τών ιδίων εκείνων «κανόνων» πού, σύμφωνα μέ τόν Μπόμπιο, προσδιορίζουν τό μέτρο της δημοκρατίας. 'Ο άφηρημένος πολίτης, πού άναφέρει ό Μπόμπιο πολύ θά κουραστεί γιά νά αισθανθεί μέτοχος της κυριαρχίας, όταν ό χώρος τών μεγάλων οικονομικών αποφάσεων χειραγωγεί τήν ίδια τήν πιό ανθρώπινη ιδιότητά του, τή φυσιογνωμία του εργαζομένου, τήν ίδια τήν δυνατότητά του νά εργαστεί: κι όταν συνάμα αυτός ό χώρος έχει άποσπαστεί άπό τήν έξουσία τών όργάνων πού ό ίδιος εκλέγει. Μήπως έδώ δέν βρίσκεται τό καινούριο στοιχείο της κριτικής πού άπό τήν *όχη* του εργατικού κινήματος -και πιό συγκεκριμένα της μαρξιστικής σκέψης- γίνεται στό σύγχρονο κράτος; Κι ή συμβολή (άντυφατική έστω κι άτελής) της μαρξιστικής έρευνας στή θεωρία του κράτους δέν είναι άκριβώς ό

έντοπιτισμός τών *έσωτερικών* μηχανισμών πού όδήγησαν στόν «διαχωρισμό» της σύγχρονης πολιτικής, άκόμα κι όταν στις πιό έπιτυχημένες στιγμές της κατορθώνει νά φτάσει σε κάποια έπίπεδα τυπικής ίσότητας;

Κάτι άπό αυτόν τόν προβληματισμό πρέπει νά έχει γίνει κτήμα κοινό τών πολλών, άφου ένα ξεκάθαρο σημάδι του βρίσκουμε και στόν βασικό νόμο της χώρας μας (σ.τ.μ. άναφέρεται στό ιταλικό σύνταγμα), εκεί όπου μιλά γιά μιά δημοκρατία «βασισμένη στήν εργασία» και στό άρθρο 3 όπου ζητά νά καταργηθούν τά εμπόδια οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα πού, περιορίζοντας ντέ φάκτο τήν έλευθερία και τήν ίσοιμία τών πολιτών, έμποδίζουν τήν όλόπλευρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και τήν πραγματική συμμετοχή όλων τών εργαζομένων στήν πολιτική οικονομική και κοινωνική όργάνωση της χώρας. 'Αρα τό σύνταγμα έπισημαίνει μιάν βαθιά αντίφαση ανάμεσα στή διαστρωμάτωση της κοινωνίας, και τήν όλόπλευρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας: και μάλιστα, άναφορικά μέ τούς εργαζόμενους, θεωρεί ότι ή κοινωνική διαστρωμάτωση περιορίζει όχι μονάχα τήν ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας αλλά τήν ίδια τή συμμετοχή στήν έλευθερία και στή δημοκρατία: έμεις προσθέτουμε: τήν ίδια τήν έγκυρότητα και τήν εμπέλεια τών διαδικασιών πού άναλύει ό Μπόμπιο. Δέν είναι τυχαίο ότι αυτά τά άρθρα του συντάγματος γράφτηκαν πάνω στις στάχτες του φασισμού κι αυτός είναι ό κόμπος πού άφήσαμε πίσω μας. 'Ο ιμπεριαλισμός, δυό φριχτές παγκόσμιες συρράξεις, ό φασισμός, ό ναζισμός κι ένα πελώριο βουνό άπό νεκρούς: ή τρομερή κρίση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας πού ξεκίνησε στις άρχές του αιώνα δέν είναι πριν άπ' όλα ή συνέπεια της ριζικής άρνησης γιά άλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος; Τό ξεχαρβάλωμα του λιμπεράλ - δημοκρατικού κράτους, δέν είναι ή συνέπεια αντίφασης πού δέν δρέθηκε ή λύση της και πού έξερράγη μέσα στους παραγωγικούς μηχανισμούς;

Δέν πιστεύω ότι ή ύπογράμμιση αυτών τών πραγμάτων σημαίνει έπιστροφή στήν «άδιαφορία» προς τίς πολιτικές φόρμες, άδιαφορία πού δίκαια κριτικάριζε ό 'Οκέτο στό άρθρο του. 'Ισα-ίσα: πιστεύω ότι έτσι ολοκληρώνεται ή γνώση τών δυνατοτήτων πού περιέκλειε ή άρχή της αντιπροσωπευτικότητας, άπό τή στιγμή πού άποχτούσε σάρκα και όστά μέ τήν όργάνωση του εργατικού κινήματος και χτυπούσε τό έγγενές στόν καπιταλισμό προτσές της έξατομίκευσης και της σωματειακής όργάνωσης, ενώ άκόμα διέστελλε τό πρόβλημα της έλευθερίας σε πρόβλημα της λαϊκής κυριαρχίας μέ συγκεκριμένους άγώνες εκατομμυρίων ανθρώπων. Κι ή ύλοποίηση (ή τόσο βασανισμένη κι άμφισθητημένη) της τυπικής «άφηρημένης» ίσότητας, γινόταν τόσο πιό μεστή νοήματος (σήμερα τό δλέπουμε ξεκάθαρα) όσο πιό φανερή και συνειδητή έδειχνε τήν άνισότητα. Λέει ό Μπόμπιο: ή δημοκρατία είναι άνατρεπτική: *έγώ* θά πρόσθετα: ή σύγχρονη δημοκρατία είναι άνατρεπτική επειδή άποκαλύπτει τήν άνεπάρκειά της, άπαιτεί τήν ολοκλήρωσή της. 'Αλλά τότε έδώ βρίσκεται τό άποφασιστικό γιά τήν τύχη της πρόβλημα, αυτό πού μάς δίνει δίκιο γιά τίς δυνατότητες αλλά και γιά τίς κρίσεις της.

Δέν είμαι διατεθειμένος νά *άπαλύνω* ούτε τόσο δά, τά χαρακτηριστικά, τίς εύθύνες, τό κόστος του σταλισμού. 'Αλλ' άκριβώς αν δέν θέλουμε νά ίσοπεδώσουμε τό μέγεθος του και

τή χειραγώγηση πού άσκησε σέ όλόκληρη τήν Ιστορία του έργατικού κινήματος και πού άσκει άκόμα, άν δέν θέλουμε νά ύποστούμε όλο του τό βάρος, πρέπει νά προσπαθήσουμε νά καταλάβουμε σέ ποιά άντικειμενικά προβλήματα μπόρεσε τό σταλινικό «μοντέλο» νά θεμελιώσει τή γραμμή του. Ποιό είναι τό έρώτημα πού άπό τήν ήμέρα τής έπιβολής και τής διάδοσης των δημοκρατικών καθεστώτων, στό γύρισμα του αιώνα, και τής άνόδου του ρόλου των έργατικών μαζών μέσα σ' αυτά τίθεται όχι μόνο στην έργατική πρωτοπορία αλλά ευρύτερα στους εργαζομένους; Άς τό διατυπώσουμε όπως τό ζήσαμε κι όπως άκόμα και σήμερα μοιροϋμε νά τό συλλάβουμε μέσα άπό τόν κοινό νου των μαζών, άπό τή φράση του άπλου άνθρώπου: είναι δυνατό, είναι νόμιμο ν' άναγνωρίζουμε δικαιώματα έλευθερίας στους κατόχους εκείνης τής κοινωνικής έξουσίας πού καθορίζει τήν άνισότητα, τήν έκμετάλλευση και τά ίδια τά περιθώρια τής πολιτικής δημοκρατίας; Είναι δυνατό νά νικήσουμε, ν' αλλάξουμε τό κοινωνικό καθεστώς, άν άναγνωρίσουμε ίσοτιμία πολιτικής ίθαγένειας – και για νά μιλήσουμε μέ νομικούς όρους, άν έφαρμόσουμε τό ίδιο «δικαίον» – σ' εκείνους πού ήδη άπολαμβάνουν τό προνόμιο μιάς καθοριστικής οικονομικής έξουσίας, κι έχουν μέ τό μέρος τους τήν παράδοση, τήν καθιερωμένη κοινωνική δομή, τή δομή τής γνώσης, και μιάν όλόκληρη δικτύωση διεθνών συμμαχιών; Ό καθένας μπορεί πολύ εύκολα νά έντοπίσει τά γεγονότα, τίς αίματηρές περιπέτειες, τίς τραγικές δοκιμασίες, τή συσσώρευση πικρής πείρας πού κρύβει ένα τέτοιο έρώτημα – κι είναι σίγουρο ότι εκείνη ή όργάνωση του έργατικού κινήματος πού συνηθίζουμε νά άποκαλούμε σταλινισμό, πέρασε γιατί ζυμώθηκε μέ αυτό τό έρώτημα και κατόρθωσε νά όργανώσει μιά δικιά της άπάντηση σ' αυτό, μέσα στη δραματική κρίση πού άκολούθησε τή συντριπτική ήττα του έργατικού κινήματος στά πιό δυνατά δυτικά όχυρά του και στην παγκόσμια άνοδο τής φασιστικής αντίδρασης. Σήμερα τό βλέπουμε πόσο κόστισε και πόσο μονόπλευρη στάθηκε ή σταλινική άπάντηση, πόσο και πώς πέρασε μέσα άπό μιά ρήξη πού βαθαίνει πάνω σέ όλόκληρο τό μέλλον του έργατικού κινήματος.

Άλλά μήν περιμένετε νά ξεπεράσουμε ούσιαστικά εκείνη τήν άπάντηση, ούτε νά προχωρήσουμε σέ μιά καινούρια διαλεκτική, ούτε νά ξανακατακτήσουμε τήν ένότητα του έργατικού κινήματος, άν δέν άναμετρηθούμε ως τό τέρας μέ τήν οικοδόμηση μιάς δημοκρατίας ίκανής ν' αλλάξει τό κοινωνικό καθεστώς. Γιατί εδώ είναι ό κόμπος πού προσδιορίζει τήν ούσιαστική ταύτιση άνάμεσα στην έξέλιξη τής δημοκρατίας και τό έργατικό κίνημα και δίνει λύση στό δίλημμα πού δέν άπαιτήθηκε μ' επάρκεια ούτε στό VII συνέδριο τής Διεθνούς: άν ή άντιπροσωπευτική δημοκρατία είναι μονάχα πιό εύνοϊκό έδαφος για τήν όργάνωση τής έργατικής και των λαϊκών δυνάμεων ή ή δυνατή μορφή πολιτεύματος για τή μετάβαση άπό τή μιά στην άλλη μορφή οικονομικού-κοινωνικού καθεστώτος.

Δέν νομίζω ότι ώφελεί νά άποσιωπούμε τίς δυσκολίες. Ό Μάσιμο Μπόφα παρεμβαίνοντας στη συζήτηση έδειξε πολύ σωστά τίς περίπλοκες συνέπειες πού έχει ή άρχή του προγραμματισμού, τήν καινούρια πειθαρχία, τήν ένότητα πού άπαιτεί. Είναι περιττό νά θυμίσω ότι αυτός ό προγραμματισμός τής κοινωνικής ανάπτυξης (πού είναι μιά μονάχα πλευρά του σοσιαλισμού, κι αυτό ό Μπόφα δέν τό θυμήθηκε άρκετά) συντε-

λείται μέσα σέ μιά σύγκρουση πού πρέπει νά καταβάλει μιάν έχθρική κοινωνική έξουσία, πού άντιστέκεται όχι μονάχα μέ τή βία και τήν έπιβολή (κι έχουμε καθημερινές άποδείξεις) αλλά και μέ τήν παράδοση πού διαμόρφωσε τίς παραγωγικές δυνάμεις, μέ τή «διάταξη» τής κοινωνίας και μέ τό άπλό γεγονός ότι τό καινούριο καθεστώς δέν γεννιέται ξεχωριστά κι έξω, αλλά πρέπει νά συμβιώσει για πολύ καιρό μέσα και μέ τό παλιό καθεστώς. Ότι άκριβώς πρέπει νά λογαριαστεί μέ τήν άστική παράδοση, διατηρώντας και συνάμα αλλάζοντας, χτυπώντας και τήν ίδια στιγμή και συνθηκολογώντας. Νομίζω ότι ή καθαρή και ξάστερη συνείδηση όλων αυτών των δυσκολιών είναι μιά άπό τίς προϋποθέσεις για νά άπαλλαγούμε άπό τήν καταστροφολογία, για νά ξεπεράσουμε πραγματικά τή νοσηρότητα τύπου Μπλανκί (σ.τ.μ. ήγέτης τής παρισινής Κομμουνιστικής «ώρας Χ» τή φιλολογική ιδέα τής επανάστασης-παλιγεννεσίας, τήν ταύτιση του κράτους μέ τήν καταπίεση (πού κριτικαρίστηκε στιλνά στην παρέμβαση του Τσερόνι). Κι ίσως μäs βοηθά νά προσεγγίσουμε καλύτερα τήν άνάλυση των όσων έγιναν στίς χώρες όπου οι κομμουνιστές πήραν τήν έξουσία.

Έχουμε προχωρήσει στη μελέτη των πολιτικών ιδιομορφιών πού χαρακτηρίζουν τό «σταλινικό» μοντέλο (έχουμε ήδη μιλήσει μέ τήν εύκαιρία του έντυπωσιακού διβλίου του Προκάτου). Άλλά πρέπει νά είμαστε άκόμα πίσω στη γνώση των άνεπίλυτων κοινωνικών αντιφάσεων πού συνδέονται μέ τās παραπάνω πολιτικές ιδιομορφίες. Ούτ' εδώ θά συμφωνήσω όλότελα μέ τόν Μπόμπιο όταν τοποθετεί τό σταλινισμό στην κατηγορία του δεσποτισμού. Δέν θέλω καθόλου ν' άποσιωπήσω εύθύνες και χαλάσματα. Άλλά νομίζω ότι μέ αυτή τήν αντίληψη ό Στάλιν πάνω-κάτω ταυτίζεται μέ τόν Ναπολέοντα ή μέ τόν Ίβάν τόν Τρομερό. Κι αυτό μου λέει πολύ λίγα και μ' έμποδίζει νά προχωρήσω στη μελέτη του φαινομένου, δηλαδή δέν μ' αφήνει νά καταλάβω πώς, μιά άλλαγή πού σημάδεψε τόσο βαθιά τόν καπιταλισμό και πού άλλαξε πρόσωπο κι ίσορροπία δυνάμεων στον κόσμο κι εύνόησε τήν άπελευθέρωση τεράστιων παραγωγικών και πολιτικών δυνάμεων στον κόσμο, (σ' αυτό θά επανέλθω) έφτασε σέ πολιτικές μορφές αίματηρής βίας. Προπαντός άμφιβάλλω ότι μέσα άπό αυτή τήν αντίληψη θά κατορθώσουμε νά καταλάβουμε ποιές διεργασίες κάνουν δυνατό τό ξεπέραςμα του άυταρχικού συγκεντρωτισμού και ποιές σχέσεις άνάμεσα στίς τάξεις, ποιές καινούριες δομικές ίσορροπίες μοιροϋν νά προσδιορίσουν μιά καινούρια, διαλεκτική.

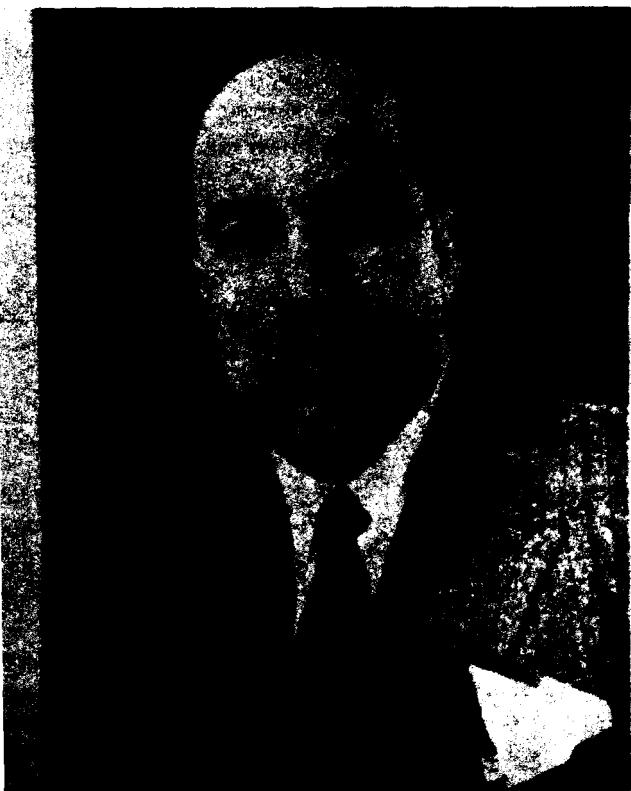
Έδώ ύπάρχει ένα σημείο άξιολόγησης πού κατά τήν γνώμη μου είναι καθοριστικό για μιά κριτική του σταλινισμού: τό ξεπάσαμε του άυταρχισμού δέν όφείλεται στους άγώνες πού έγιναν για τό ξεπέραςμα τής άνισότητας, αλλά στα περιθώρια άνισότητας πού παρέμειναν, στην ανάπτυξη καινούριων μορφών ταξικής αντίθεσης πού ή πολιτική έξουσία έγέννησε μ' εκείνο τόν βαρύ έξαναγκασμό. Μήπως αυτή ή διάγνωση άπαλύνει τή συζήτηση για τά πολιτεύματα των σοσιαλιστικών χωρών; Ίσα-ίσα εγώ νομίζω ότι ύπογραμμίζει τή σημασία τους, άκριβώς γιατί κάνει πιό ξεκάθαρη, πιό άναπόδραστη, τήν εύθύνη τής πολιτικής έξουσίας, τονίζει περισσότερο τή σημασία τής πολιτικής μορφής στο ξεπέραςμα ή όχι των αντιφάσεων πού δροϋν στό κοινωνικό σώμα.

Έγώ πιστεύω ότι αυτό είναι τό μέτρο για νά καταλάβουμε και τά δικά μας σημερινά προβλήματα. Έξω άπό μιάν άνάλυση

τῶν ἀλληλοεπιδράσεων ἀνάμεσα στίς κοινωνικές ἀντιφάσεις καί στήν περιπέτεια τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν δέν εἶναι δυνατό νά βρεθῆ ἡ ἐξήγηση οὔτε γιά τά «παράδοξα» πού κατά τόν Μπόμπιο κάνουν πιά δύσκολη τή δημοκρατία.

Ἄπό πού γεννιοῦνται καί τί σημαίνουν αὐτά τά παράδοξα; Καί πῶς φτάνουμε στό παράλογο νά ὀδηγεῖ ἡ αὐξημένη πίεση τῶν μαζῶν στή διαστολή τῆς γραφειοκρατίας τοῦ κράτους, τοῦ «διαχωρισμοῦ του» κι ἀκόμα σ' ἓνα νέο κοنفορμισμός; Τό ἐρώτημα εἶναι οὐσιαστικό ἀφοῦ εἶναι ξεκάθαρο – ἔστω κι ἂν δέν τό λέει ὁ Μπόμπιο – ὅτι μιά προώθηση τέτοιων διαδικασιῶν δέν εἶναι δυνατόν νά μή χτυπήσει τούς διαδικαστικούς μηχανισμούς πού ὁ ἴδιος ὑπέδειξε· ὅτι δηλαδή ὄχι μόνο δέν λύνει τό πρόβλημα τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας σέ δημοκρατία κοινωνική, ἀλλά ἴσα-ἴσα ὅτι σπρώχνει σέ μιά καινούρια κρίση τούς ἀντιπροσωπευτικούς θεσμούς.

Πρέτει, κατά τή γνώμη μου, νά προχωρήσουμε στίς ριζικές ἀλλαγές πού γεννήθηκαν μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί στήν impasse ὅπου ἔφτασαν οἱ κεῦσιανές τεχνικές καί οἱ πολιτικές πού ἐφάρμοσε ὁ καπιταλισμός στίς τελευταίες δεκαετίες, προσπαθώντας, ν' ἀναδιαρθρώσει τόν ἑαυτό του καί νά θεμελιώσῃ μιά καινούρια σχέση μεταξύ κράτους καί οἰκονομίας. Αὐτό τό κοινωνικό καί πολιτικό συνάμα προτσές εἶναι πού ἀπό τή μιά αὐξάνει τήν μονοπωλιακή συγκέντρωση καί τήν ἀνάγκη τῆς νά «εἰσβάλλει» σ' ὀλόκληρη τήν κοινωνία καί ἀπό τήν ἄλλη προκαλεῖ τή δύναμη καί τήν ὀργάνωση μαζῶν καί λαῶν, πού ὡς χθές τούς ἐκμεταλλεύονταν. Αὐτό εἶναι πού ἀλλάζει τό πρόσωπο, τόν ρόλο καί τήν τοποθέτηση τοῦ κράτους, ἐξωθώντας το πολύ πέρα ἀπό τόν ρόλο τοῦ ἀπλοῦ «ἐγ-γυητή» τοῦ πολιτικοῦ πλαισίου ἢ ἔστω τοῦ «στηρίγματος» τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ κι ἀναγκάζοντάς το νά γίνῃ τό κέντρο ρύθμισης τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές τῆς συσσώρευσης, τῆς ἴδιας τῆς σχέσης ἀποταμίευση-ἐπενδύσεις πού τά «ὀμαλά» ὄργανα τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς δέν μποροῦν πιά νά ἐλέγξουν. Ἐδῶ εἶναι – νομίζω – πού ἡ μαρξιστική ἀνάλυση τοῦ κράτους ἔχει ἀνάγκη μιᾶς ριζικῆς ἐνημέρωσης καί πού ἡ μορφολογική μαρξική πρόβλεψη πρέπει νά βρεῖ ἓνα συγκεκριμένο προσδιορισμό ἀπέναντι στό πραγματικό κίνημα. Ἐναμφισβήτητα, ἀπό αὐτή τή σκοπιά μιά σχολαστική ἀνάγνωση τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ζητήματος (σ.τ.μ. τίτλος βιβλίου τοῦ Μάρξ) δέν μᾶς βοηθᾷ πολύ. Ἄλλ' ἀκόμη λιγότερο μᾶς βοηθᾷ μιά ἀναδίπλωση στίς κατηγορίες τῆς λιμπεράλ-δημοκρατίας. Σημαίνουν ἄραγε αὐτά τά προτσές διαστολῆς κι – ἐγώ θάλεγα – ἀλλαγῆς τοῦ ρόλου τοῦ κράτους, ὅτι ἡ δημοκρατία ἔγινε πιά «δύσκολη», ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μπόμπιο; Δέν ἔχω διόλου πειστεί. Μήπως ἑκατό χρόνια πρῖν, οἱ ὄχτῳ ὑπουργοί τοῦ βασιλιά καί κάποιες στρατιωτικές ἱεραρχίες, μέσα σέ μιά κρατική μηχανή πολύ πιά ἀποκομμένη κι ἀκαμπτη, ἦταν πιά προσιτοί στόν ἔλεγχο ἀπό τίς σύγχρονες γραφειοκρατίες; Καί στίς κοινωνίες δύο, τριῶν αἰῶνων πρῖν, ἡ «τεχνική» θάραινε λιγότερο ἢ μήπως ὑπῆρχε ἓνα μονοπώλιο τῆς γνώσης πολύ πιά περιορισμένο, προνόμιο μιᾶς «κάστας»; Ὑπῆρχε τότε λιγότερος «κονφορμισμός» ἢ μήπως δροῦσε πολύ πιά βαριά ἡ παράδοση καί μαζί τῆς ἡ στενότητα τῶν σχέσεων, ἡ παραγωγική κι ἰδεολογική ὀπισθοδρόμηση δεμένη μέ τίς «μικρές διαστάσεις» (φυσικά πιά ἥσυχες ἀλλά καί πιά σκληρές;). Ἄς θυμηθοῦμε καλά ποιοί οὐσιαστικά ἀποφάσιζαν στήν ἀγορά τῆς Ἀθήνας καί τί ἀποφάσιζαν,

J. ΜΑΚΡΗΣ

Γ. Μ. Σ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΡΑΓΙΩΝΗ

ΑΘΗΝΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΩΝ

καί πόσοι δέν μποροῦσαν οὔτε νά ἰσιώσουν τήν πλάτη τους.

Θέλω νά πῶ ὅτι αὐτή ἡ καινούρια διάσταση, αὐτή ἡ διεύρυνση τοῦ ρόλου τοῦ κράτους ἐγείρει προβλήματα στυγνά, ἀλλά μαζί μέ τά προβλήματα διαμορφώνει τή μετακίνηση, τήν ἀναδιάταξη μαζῶν, τάξεων, ἐπαγγελμάτων, πού καλοῦνται νά ὄρουν μιά νέα συνοχή μπροστά σέ καινούριους ὀρίζοντες. Σύγχρονη γραφειοκρατία σημαίνει μιά πραγματικότητα μαζική, καινούριες μεσαίες τάξεις. Διεύρυνση τῆς τεχνικῆς σημαίνει κρίση τῶν παλιῶν ρόλων, καί τῶν παρωχημένων διανοουμένων· κι ἀνάγκη ἀνασύνθεσης τῆς γνώσης. Εἶναι ἄραγε ὅλα αὐτά βολικά, ἄρμονικά μέ τίς ἀνάγκες τῶν ἰσχυρῶν πού – ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Μπόμπιο λέει – μονοπωλοῦν τίς μεγάλες οικονομικές διαστάσεις; Ἡ μήπως προκαλοῦν συγκρούσεις πού ξανανοίγουν καινούριες δυνατότητες μέσα στήν ἴδια τήν καρδιά τῆς κρατικῆς μηχανῆς; Πάντα ὅμως μ' ἕναν ὄρο: ὅτι οἱ πρωτοδουλίες τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος θ' ἀπαλλαγοῦν τόσο ἀπό μιά ἀντίληψη «δεδιδακίμωνα» τοῦ κράτους (σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε τί πού γίνεται δημόσιο καί κρατικό πάει καλά), ὅσο κι ἀπό μιά ἀντίληψη ἐξωτερικῆς «ἐγγύησης» (δηλαδή τυπικοῦ ἀποκλειστικά σεβασμοῦ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν διαδικασιῶν). Μέ λίγα λόγια μποροῦμε ν' ἀντιμετωπίσουμε τά «παράδοξα» πού ἀναφέρει ὁ Μπόμπιο, μονάχα ἂν προσπαθήσουμε νά κάνουμε οὐσιαστική τή λαϊκή κυριαρχία, διαστέλλοντάς τιν στό ἐσωτερικό τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καί προφταίνοντας νά κατασκευάσουμε ἐκεῖνα τά ὄργανα πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά ἐλέγξουμε τή μετάδοση· μετάδοση πού προμηνύεται μακρόχρονη, περίπλοκη, μεστή ἀπό ἀντιφάσεις.

Ἄρα δέν φτάνει μόνο νά ὑπερασπιζόμαστε (ὅπως εἶναι σωστό) τή Βουλή· πρέπει ν' ἀποφασίσουμε γιά ποιά Βουλή δίνουμε τή μάχη (μέ ποιές π.χ. δικαιοδοσίες, σέ ὁλόκληρο τό φάσμα τῆς οἰκονομίας). Ἄρα δέν φτάνει μόνο νά συγκεντρώσουμε καί νά ἐγγυηθοῦμε ὅλες τίς ἀξίες πού συνδέονται μέ τό σύγχρονο δίκαιο, μέ τό «δίκαιο τῆς ἰσότητος»· πρέπει νά προσδιορίσουμε τίς δυνατές μορφές δημοκρατικῆς χρήσης κι ἐλέγχου τῶν «ἀνισῶν» κανονιστικῶν ἐργαλείων πού χρησιμοποιεῖ μιά ταξική κοινωνία. Πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε μιά θεμελιώδη πλευρά τῆς σύγχρονης δημοκρατίας ὄχι μόνο στή χρήση τοῦ νόμου, ἀλλά στόν ἔλεγχο τῆς ἐφαρμογῆς του: δηλαδή πρέπει νά ξαναπροσδιορίσουμε τήν κυριαρχία (τό περιεχόμενο) τοῦ πολιτικοῦ ἐκλογικοῦ σώματος.

Ἐγώ, σέ μιά ταξική κοινωνία, δέν βλέπω τήν ἄμεση δημοκρατία (θά ἦταν πιό σωστό νά τήν πούμε δημοκρατία τῆς βάσης γιατί γι' αὐτό πρόκειται στήν οὐσία) σάν κάτι αὐτονομισμένο ἀπό τήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία, ἡ σάν κάτι πού ἐρχεται ὕστερα ἢ ξεχωριστά. Βλέπω τά ὄργανα τῆς δημοκρατίας τῆς βάσης σά μιά ὄψη, μιά συνιστώσα προσδιοριστικῆς τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας· δηλαδή σάν ἐργαλεῖο ἐκείνης τῆς ἀνασύνθεσης τοῦ κοινωνικοῦ κορμοῦ ἐκείνης τῆς ὀργανικῆς ἀναδιάρθρωσης, πού χωρίς αὐτές τό κεντρικό πολιτικό σῶμα ἢ ἐξαναγκάζεται νά καταφύγει στόν δεσποτισμό ἢ γίνεται νωθρός (καί τελικά διεφθαρμένος) μεσολαθητής ἐξουσίας ἀνάμεσα σέ ἀνάγκες πού παραμένουν σωματειακές. Γιά νά δώσω ἕνα πολύ πρόχειρο παράδειγμα: ἡ ὑπαρξη τοῦ ἐργοστασιακοῦ συμβουλίου εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά διαμορφωθεῖ ἐκείνη ἡ συγκεκριμένη Βουλή πού θά εἶναι σέ θέση νά προγραμματίσει τούς βασικούς ὄρους τῆς οἰκονομίας. Καί

συνάμα ἕνα ἐργοστασιακό συμβούλιο, μέ ὀρίζοντα ὄχι πιά μονάχα μισθολογικό ἢ ἐσωεπιχειρησιακό, ἔχει ἀνάγκη, γιά νά ἐπιζήσει, ἀπό μιά ἐθνική πολιτική συνέλευση πραγματικά ἐνωτική.

Μόνο στό φῶς αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν ξαναβρίσκεται ὅλη ἡ γονιμότητα τῶν γκραμισιανῶν ἐνοιῶν τοῦ «ἱστορικοῦ μπλόκ» καί τῆς «ἡγεμονίας», ἰδωμένων ὄχι μονάχα σάν καθαρή ἀναφορά στήν ἀνάγκη τῆς συναίνεσης, ἀλλά σάν διερεύνηση καί διᾶρθρωση μιᾶς βάσης ὀργανικά ταυτισμένης μέ τή συναίνεση. Μόνο ἔτσι ὁ μετασχηματισμός τοῦ κράτους συνδέεται μέ τό κοινωνικό γίγνεσθαι καί ξεπερνιέται ἐκείνη ἡ ἀντίληψη πού βλέπει μονάχα τό καταναγκαστικό πρόσωπο τοῦ κράτους, ἐνός κράτους ἀκίνητου καί προσκολλημένου πάντα στόν ἴδιο ῥόλο, λές καί βρίσκεται ἔξω ἀπό τίς ἐξελίξεις τῶν ταξικῶν ἀγῶνων. Ἐτσι ξαναβρίσκεται ἡ ἀξία τῶν ἐνδιάμεσων στόχων κι ἀκόμα ἡ ἀξιοποίηση ἐκείνων τῶν πράξεων πού ὁ Γκράμι χαρακτήριζε «τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης». Ἡ πολιτική διαμεσολάβηση ἔτσι μόνο παίρνει μιά ἄλλη ἀξία ἀκριδῶς στόν δομικό τῆς χαρακτήρα, πού προχωρεῖ πέρα ἀπό τούς ἐλιγμούς τῆς κορυφῆς καί πού ἔχει ἀνάγκη τῆς θεωρίας γιατί πρέπει νά θεμελιώσει τή δημοκρατία, τίς ἀξίες τῆς, τήν ἀνάπτυξη τῆς, μέσα στήν ἀνασυγκρότηση καί τήν ἀνασύνθεση τοῦ κοινωνικοῦ κορμοῦ.

Ἐδῶ βρίσκεται ἄλλο ἕνα σημεῖο διαφωνίας μέ τό Μπόμπιο. Ἐκεῖνος λυπάται πού ἡ μαρξιστική σκέψη ἔδωσε μεγάλο βάρος στό πρόβλημα τοῦ κόμματος σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τοῦ κράτους. Δέν εἶναι ὅμως αὐτό οὐσιαστικό γιά νά προσδώσουμε κύρος κι ὀργανικότητα στή δημοκρατική διαλεκτική καί νά γροῦμε ἀπό τό κύκλωμα τῆς ἐντολῆς σέ «εἰδήμονες»; Δηλαδή γιά νά ἐπιβάλουμε μιά γνήσια διακίνηση καί κοινωνικοποίηση τῆς πολιτικῆς, γιά ν' ἀποφύγουμε νά μείνει τό κράτος ἀπ' ἔξω καί ν' ἀντιτίθεται; Νομίζω ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ἕνα πρόβλημα-κλειδί στήν ἀντιμετώπιση τῶν «δυσκολιῶν» πού κατάγραψε ὁ Μπόμπιο. Καμιά τυχεράσθη προπαγάνδα δέν μπορεῖ νά σήσει τόν ῥόλο πού ἔπαιξαν τά μεγάλα σύγχρονα λαϊκά κόμματα, ἀφοῦ ἦταν αὐτά τά ὄργανα τῆς εἰσβολῆς ἀπέραντων μαζῶν στή σύγχρονη πολιτική· τῆς συνειδητοποίησης ἀπό τίς ἴδιες αὐτές μάζες τοῦ ῥόλου τους μέσα στίς παραγωγικές διαδικασίες· τῆς μετακίνησης μορφῶν πολιτικοῦ ἀγῶνα καί τῆς θεμελίωσης τῶν σημερινῶν δημοκρατικῶν καθεστώτων. Ὅπωςδήποτε ὅμως μέσα σ' αὐτή τήν ἔξαρση τοῦ ῥόλου τῆς πολιτικῆς μεσολάβησης, σ' αὐτή τήν πρακτική διεξόδου ἀπό κορπορατιστικούς ὀρίζοντες, διαμορφώθηκε σιγά-σιγά μιά ἐπαμφοτερίζουσα κατάσταση, πού πρέπει νά τήν ἀντιμετωπίσουμε κατά πρόσωπο. Ὑπαινίσσομαι ἐκεῖνα τά φαινόμενα πού ὀδηγοῦν τήν προτεραιότητα τῆς πολιτικῆς, τή συναρθρωτική ὄθηση πού ἐνυπάρχει στήν πολιτική πρωτοβουλία, πρὸς διεξόδους ἀπομονωμένης τεχνοκρατίας· τότε τό κόμμα ἀπό ὄργανο πού θάπρεπε νά ἐξουδετερώνει συνεχῶς τόν διαχωρισμό ἀνάμεσα στούς θεσμούς καί στίς μάζες καί νά δομεῖ τήν ἐναλλαγή ἀνάμεσα σέ κυβερνῶντες καί κυβερνῶμενους, μετατρέπεται σέ ὀργανισμό. Μεταθέτει τήν ἐντολή πού ἔχει πρὸς τά πάνω. Δέν θέλω νά σήσω τίς διαφορές ἀνάμεσα στό «χάρισμα» πού θεμελιώνεται στή συσσώρευση ἐμπειριῶν ἀπό τήν ταξική πάλη καί στή διαμόρφωση ἀνθρώπων-φορέων τῆς ἐπαναστατικῆς συνείδησης καί τ' ἄλλα χάρισματα πού βασίζονται σ' ἕνα ἀσφυκτικό μονοπώλιο τῆς ἐξουσίας καί σέ βαριές μεθόδους διαφθορᾶς τῆς «πελατείας».

Ἄλλά πρέπει νά προειδοποιήσουμε τό ἐργατικό κίνημα καί τούς ἑαυτούς μας. Ἡ ἀπάντηση στόν κίνδυνο νά μεταμορφώσουμε τή σύγχρονη «τεχνική» σέ γραφειοκρατία ἢ σέ τεχνοκρατία συνδέεται καί μέ μιὰ διαρκή ἐγρήγορη πού τείνει νά ξεπεράσει τήν ἐπαμφοτερίζουσα κατάσταση πού εἶπα. Κι αὐτό ἔχει νά κάνει ὄχι μόνο μέ τό ἐσωτερικό «σύνταγμα» τοῦ πολιτικοῦ κόμματος μέ λαϊκή βάση, ἀλλά ἐπιβάλλει καί μιάν ἀλυσίδα ἐπιλογῶν: στήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, ὅπως καί στό κράτος. Γιά παράδειγμα: ἐπιβάλλει τήν οἰκοδόμησι μιᾶς γνήσιας διαλεκτικῆς ἀνάμεσα στό κόμμα καί στό συνδικάτο, ἕνα εἶδος θεσμοθετημένης σχέσης ἀνάμεσα στήν ἀμεσότητα καί στή μονομέρεια μιᾶς τάξης καί τίς γενικές καί μελλοντικές προοπτικές τῆς κοινωνίας. Ἐπιβάλλει τόν προσδιορισμό μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα στή θεωρητική ἔρευνα καί τό πολιτικό κόμμα, σχέσης ἀνοιχτῆς, ἐλεύθερης ἀλλά καί ἱκανῆς νά γονιμοποιήσει πραγματικά τόν πολιτικό ἀγώνα. Ἐπιβάλλει τήν προώθηση μιᾶς συγκεκριμένης ὀργάνωσης τοῦ κράτους πού νά εὐνοεῖ τίς συνελύσεις, σέ ἀντιπαράθεσι μέ τίς γραφειοκρατίες καί τίς τεχνοκρατίες καί νά προβλέπει ἕνα πλέγμα αὐτονομῶν πού δέν θά λειτουργοῦν σάν ἀποκόμματα διαφόρων τομέων, ἀλλά σάν ροπές μιᾶς διασπαρτῆς δομῆς, μιᾶς γενικῆς στρατηγικῆς γιά τή χώρα.

Σημαίνει αὐτό ὅτι δάξουμε στή γωνία τήν ἰδέα τῆς συρρικνώσεως τῆς πολιτικῆς, τῆς κατάργησεως τοῦ κράτους; Ἐγώ ξέρω ὅτι χαράζοντας αὐτό τό δρόμο μποροῦμε νά κάνουμε σημαντικά δῆματα πρὸς τό δύσκολο στόχο μιᾶς καινούριας σχέσεως ἀνάμεσα στήν πολιτική καί τίς μάζες. Ἡ σκέψη γυρνά στήν πολυσυζητημένη παράγραφο ἀπό τό «Κράτος» καί Ἐπανástαση», ὅπου ὁ Λένιν περιγράφει τήν προοπτική μιᾶς ἀνοδικῆς πορείας τῆς κοινωνίας, τέτοιας πού θά ἐπιτρέπει σέ μιὰ μαγείρισσα νά διαχειρίζεται τά δημόσια πράγματα.

Πέρα ἀπό τήν ἐπίφαση ὑπάρχει σέ κείνη τήν παράγραφο ἡ ὀρθή πρόβλεψη μιᾶς διεύρυνσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού ἐπιτρέπει τό πλάταιμα τοῦ γνωστικοῦ δυναμικοῦ τῶν ἀνθρώπων καί τούς ἀνοίγει κάποιους ὀρίζοντες. Τά πράγματα γύρω μας μαρτυροῦν ὅτι αὐτή ἡ δεύρυνση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δέν εἶναι, ἄμεσα, ἀπλούστευση ἀλλά αὐξηση τῶν ἀλληλεπιδράσεων καί περιπλοκή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού ἐπανατοποθετοῦν τό πρόβλημα τῆς λειτουργίας τῆς «πολιτικῆς», τοῦ χαρακτήρα τῆς. Στίς καινούριες συνθήκες τοῦ καιροῦ μας, τό νά κατακτήσουμε μιάν αὐξημένη ἱκανότητα διαχείρισεως, συμμετοχῆς στά γενικά προβλήματα, σημαίνει νά ἐρθοῦμε πολύ περισσότερο σ' ἐπαφή μέ τούς ἄλλους· κι αὐτό θά τό πετύχουμε μονάχα διευρύνοντας κι ὀργανώνοντας τήν κοινωνικότητά μας. Αὐτή εἶναι ἡ μεγάλη δυνατότητα πού μᾶς ξανοίγεται καί συνάμα εἶναι τό δράμα τῆς ἐποχῆς μας: ἡ ἐπίγνωση ὅτι μποροῦμε νάμαστε πιό ἐλεύθεροι μονάχα ἀναγνωρίζοντας κι ἀξιολογώντας τήν ἐξάρτησή μας ἀπό τούς ἄλλους, ἀκριδῶς ὅπως βγαίνει μέσα ἀπό τούς στίχους τοῦ περίφημου τραγουδιοῦ τοῦ Μπρέχτ: «Ἡ ὄλοι ἢ κανεῖς».

Ἐξάλλου ἡ θεματολογία τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἡ ἀναζήτηση καινούριων ἐκφράσεων τῆς ἀτομικότητος δέν γεννήθηκαν ἔξω ἀλλά μέσα στήν αὐξημένη σύγχρονη κοινωνικότητα. Οἱ περίλαμπρες ἀτομικότητες τοῦ παρελθόντος πατούσαν σέ σωρούς σκλάβων. Τί στάθηκαν, τί ἦταν ἡ κατάσταση τῆς γυναίκας, ὁ κόσμος τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἡ περιπέτεια τῶν γερόντων, ἔξω ἀπό τίς γνώσεις, ἀπό τήν κυκλοφορία τῶν

ιδεῶν, ἀπό τίς ὁμαδοποιήσεις πού ἐπέβαλαν οἱ σύγχρονοι πολιτικοί καί κοινωνικοί ἀγῶνες; Καί πῶς ζοῦσαν δλόκληρες ἡπειροί; Καί οἱ δικές μας τρέχουσες ἐπιχειρηματολογίες γύρω ἀπό τήν ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, τήν ἀνεξιθρησκεία, τή σεξουαλικότητα, γύρω ἀπό τόν συναισθηματικό μας κόσμο, τήν ὑγεία, τόν ἐλεύθερο χρόνο, δέν εἶναι μήπως τόσο καθοριστικές ἀκριδῶς ἐπειδή μιὰ καινούρια ἀντίληψη τοῦ κόσμου μᾶς ἀνοίξε ὀρίζοντες, μᾶς ἔδωσε ὑλικές δυνατότητες κι ἐνίκησε συμφέροντα, προνόμια, φαντάσματα;

Κι ἀπό αὐτή τή σκοπιά ἡ ἀποφασιστική στροφή ἦρθε μέ τήν εἰσβολή τῶν μαζῶν στήν κοινωνική καί πολιτική ἱστορία· μέ τούς ἀγῶνες καί τίς ἐπαναστάσεις τῆς, ἀκόμα καί με τούς βαριούς κι αἱματηρούς ἐξαναγκασμούς πού ἔφεραν μαζί τους. Ἄν τό καλοσκεφτοῦμε τά ἴδια τά συλλογικά κι αὐταρχικά καθεστῶτα πού ἄμεσα ἀντιδρῶν σκληρά στή διάδοση κάποιων τάσεων τῆς ἀτομικότητος, εἶναι ἀκόμα κι αὐτά –κι ὄχι σέ βαθμό ἀμελητέο– οἱ πηγές κάποιων διεκδικήσεων. Ἴσως οἱ σοβιετικοί σύντροφοι θά τάχαναν ἄν τούς λέγαμε ὅτι ὀρισμένα φιλελεύθερα ρεύματα εἶναι φρούτο καί συνέπεια τῆς δικῆς τους τακτικῆς. Ὅμως δέν εἶναι αὐτή ἡ ἀλήθεια; Δέν προέρχονται ἀπό τή μεγάλη ὠθηση γιά ἀλλαγὴ πού ἀνάβλυσε ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ '17; Δέν ὀφείλονται στήν ἦττα τοῦ φασισμοῦ καί στά τραύματα τῆς ἀποικιοκρατίας τά καινούρια ρεύματα, τά καινούρια κινήματα πού διεκδικοῦν καινούριες αὐτονομίες γιά τόν ἕνα, γιά τό ἄτομο; Καί εἶναι δυνατόν νά μή λογαριαστοῦμε μέ αὐτά τά προβλήματα ἀφοῦ ἔχουν νά κάνουν μέ μᾶς; Μέ τήν ἱστορία, τή δύναμη, τήν πορεία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, στό πείσμα ὄσων λένε τό ἀντίθετο;

Μετάφραση: Μπέτυ Βακαλοπούλου